

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Шиловська О.М.

У статті відображено результати дослідження особливостей розуміння власного досвіду підлітками. Розкрито вплив психологічних особливостей дітей підліткового віку на процес породження наративних текстів та усвідомлення дитиною власного досвіду. Описано напрями розвивальної роботи, спрямованої на розвиток таких характеристик особистісного досвіду, як діалогічність, відкритість, самоцінність.

Ключові слова: *наратив, діалогічність, відкритість, самоцінність, несуперечливість, самототожність особистісного досвіду.*

В статье отражены результаты исследования особенностей понимания личного опыта подростками. Раскрыто влияние психологических особенностей детей подросткового возраста на процесс порождения нарративных текстов и осознание ребенком собственного опыта. Описаны направления развивающей работы, направленной на развитие таких характеристик личностного опыта, как диалогичность, открытость, самоценность.

Ключевые слова: *наратив, диалогичность, открытость, самоценность, непротиворечивость, самотождественность личностного опыта.*

The paper presents the results of studies of the understanding of young people's own experience. Revealed the influence of psychological characteristics of adolescent children in the process of generation of narrative texts. We describe the direction of the development work aimed at developing such a characteristic personal experience as a dialogical, openness, self-worth.

Key of expression: *narrative, dialogical, openness, self-worth, consistency, personal experience.*

Підлітковий вік – найтриваліший перехідний період, що характеризується низкою суттєвих змін. Саме в цей віковий період відбувається інтенсивний розвиток особистості, її друге народження. Психологічні особливості підліткового віку отримали назву "підліткового комплексу", який проявляється у

- чутливості до оцінки сторонніми особами зовнішності підлітка;
- самовпевненості і безкомпромісних судженнях щодо оточуючих;
- уважність часом поєднується із черствістю, хвороблива сором'язливість з розв'язністю, бажанням бути визнаним і оціненим іншими – з показною незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами – з обожнюванням випадкових кумирів.

Суть "підліткового комплексу" становлять свої, властиві цьому віку поведінкові моделі, специфічні підліткові реакції на вплив навколишнього середовища. Підлітковий вік характеризується емоційною нестійкістю і різкими коливаннями настрою (від екзальтації до депресії). Для підлітків характерна полярність психіки:

- цілеспрямованість, наполегливість межують з імпульсивністю;
- підвищена самовпевненість, безапеляційність у судженнях швидко змінюється вразливістю і непевністю у собі;
- потреба спілкуванні змінюється прагненням усамітнитися;
- розв'язність у поведінці часом узгоджується з сором'язливістю;
- романтичні настрої нерідко межують із цинізмом, розважливістю тощо.

Постає запитання, яким чином за умов такої полярності підліток усвідомлює власний досвід, які події власного життя обирає для інтерпретації?

Метою цієї роботи є дослідження особливостей розуміння підлітками власного досвіду та виявлення в наративах таких його характеристик, як: діалогічність, самототожність, несуперечливість, відкритість та самоцінність. Характеристики особистісного досвіду, на які ми спираємося у нашій роботі, були виокремлені Н.В. Чепелевою.

Розглядаючи особливості усвідомлення власного досвіду підлітками, на наш погляд, необхідно відштовхуватися не від особливостей породження досвіду, його усвідомлення, можливості презентувати себе і історію свого життя, а від психологічних особливостей віку, оскільки саме вони значною мірою зумовлюють процес породження наративних текстів. І якщо у молодшому шкільному віці ми розглядали наратив як засіб саморозвитку, то у підлітковому віці ми передусім розглядали б його як засіб самопрезентації і створення тих образів, які приймаються референтною групою чи дозволяють підвищити свій соціальний статус.

На нашу думку, криза внутрішньої позиції у цьому віці зумовлює вибір тих подій життя, які підлітки розкривають у своїх розповідях. Змінюється ставлення до себе, отже, й до оточення (сім'ї, школи, однолітків). Внаслідок цього при усвідомленні подій власного життя у підлітків спостерігається певна чутливість до ситуаційних та соціальних впливів, але цей вплив обмежений невеликою референтною групою. До інтерпретації й розуміння своїх життєвих подій підлітків можна підвести лише у процесі довірчого спілкування. В текстах присутня подієва насиченість, але, зазвичай, відбиваються події, які емоційно зафарбовані. У наративах підлітків серед героїв тексту найчастіше виділяються: автор, члени сім'ї, друзі, значущий дорослий, люди, яких

дитина ігнорує в своєму житті або не сприймає за якихось причин. Дається опис їх взаємодії і розкривається ставлення автора до них. Іноді зустрічається наявність цитат, що сподобалися (зазвичай зі статусів у соціальних мережах), використовується підлітковий сленг.

У представлених нарративних текстах немає різних смислових позицій, радше є різні ролі й образи:

"я не люблю настирливих і недовірливих людей. Але мені подобаються чесні і прямі, щоб усе міг сказати відкрито";

"вважаю, що у житті жінки головне діти, чоловік та хороший будинок"; "хочеться знайти любов раз і назавжди";

"мені не вистачає розуміння подруги, дорослі однаково мене не розуміють"; "хочу бути ідеальним, але у мене це не виходить".

Для порівняння наведемо презентацію себе у соціальних мережах:

Загадка: Є те, що мене лякає, є те, що я люблю, є те, що я ненавиджу, і є те, чого я дуже боюся :)

Так хочеться, щоб тебе любили не за твоє обличчя, і не за те, як ти виглядаєш, чи який макіяж у тебе сьогодні, і не за те, як ти одягаєшся. А просто любили...Хочеться, щоб розуміли тебе без слів, за одним лише поглядом і дотиком, хочеться, щоб поділяли твої дурні мрії і вгадували, чого ти хочеш...Це так просто...Просто любити...

Ідеальних хлопців немає, але завжди є один, ідеальний для тебе.

Прийму будь-яке твоє рішення ....)

Геній, мільярдер, плейбой, філантроп.

Якщо ти любиш, скажи це у вічі, байдуже, хто ти – дівчинка, жінка, хлопчик чи чоловік! Скажи це, й тобі відразу стане легше на душі, й це правда!

Подивися на мою картинку, а потім на свою, вітаю, ви моя маріонетка!!!!!!

Розвиток самосвідомості, здатність до рефлексивного мислення і абстрагування, що розвиваються у підлітковому віці, дає можливість формування самосвідомості як особливої форми відображення свого існування, власної системи мотивів, смислів, цінностей.

Розвиток когнітивної сфери підлітків, саме: висування і перевірка гіпотез, побудова прогнозів, аналіз та оцінка своїх розумових дій, здатність розмірковувати про можливості, які безпосередньо не дані, здатність відмежуватися від конкретної реальності приводить до того, що підлітки починають більше мріяти.

Серед цілей, яких підлітки прагнуть досягнути у майбутньому, найчастіше зустрічаються: створення сім'ї (інколи з описом особистісних характеристик майбутнього чоловіка, бажаною кількістю дітей); отримання освіти (часто називається кілька можливих професій); на-

явність друзів; хороша робота, а також стосунки між людьми (довіра, розуміння, повага, взаємодопомога). Підлітки починають виокремлювати життєві пріоритети (Головне у житті сім'я, діти, чоловік, чоловікові головне забезпечити сім'ю, я навчаюся для забезпечення свого майбутнього...) Однак у наративних текстах немає аналізу того, як плани, цілі, мрії впливають на сьогоднішній момент, майбутнє у цьому віці є ще занадто примарними і віддалене, але бачиться воно виключно успішним. Спостерігається вираз авторської позиції, захист і відстоювання власних поглядів, інтересів. Вибудовування власної "Я-концепції" базується радше на особистих й частково сімейних історіях: "Коли я виросту, хочу стати зіркою, актором чи співачкою. Ну чи психологом. Поїду до Голландії. Там класно, тепло, красиво й почуватися вільно".

"Хочу стати акторкою, бо вважаю, що у мене є талант. Хочу бути відомою, щоб про мене всі знали".

"Можливо, я стану боксером, юристом, журналістом чи ще ким-небудь. Головне, щоб добре платили".

"Хочу знайти дівчину, з якою ми прожили б усе життя й народили 2-3 дітей".

Отже, на наш погляд, у цьому віці зарано говорити про широту часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, оскільки підлітки не усвідомлюють того, наскільки події минулого обумовлюють сьогоднішню поведінку людини й наскільки плани та мрії впливають на реальну поведінку у теперішньому й на її актуальний автонаратив.

Осмислення минулого досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а виключно на описі особистісних характеристик. Значна увага в текстах надається проблемі нерозуміння дітей і дорослих та проблемі нерозуміння між однолітками. Центральне місце у описі теперішнього займає тема дружби, розкриття потреби у визнанні серед однолітків і максимальному відгородженню від впливу дорослого ("не хочу, щоб лізли у моє життя") Таким чином, можна говорити про "дозовану відкритість" соціуму. Зазвичай, приймається інформація лише від референтної групи однолітків чи дорослого, який користується авторитетом і довірою.

Такі особливості усвідомлення досвіду пов'язані, насамперед, із тим, що в підлітка з'являється своя позиція, яка відображена у:

– бажанні підлітка, щоб дорослі ставилися щодо нього, як до рівного, однак водночас він потребує більше прав, ніж бере на себе обов'язків;

- запереченні будь-якого контролю допомоги з боку дорослого.

Крім того, уявлення, виходячи з яких у підлітків формуються критерії самооцінки, оцінки життєвих подій набуваються під час особ-

ливої діяльності – самопізнання. Основною формою самопізнання підлітка є порівняння себе з іншими людьми: дорослими, однолітками. Але оскільки самооцінка ще достатньо суперечлива й не достатньо цілісна, виникає багато невмотивованих вчинків, суперечливих думок, необґрунтованих висновків. Як наслідок, наративи підлітків часто не завершені, закінчуються фразами "хочете знати більше, шукайте мене у Skype, Facebooke, Вконтакті).

Розумом підлітка володіє формальна, жорстка логіка, критичність мислення. Вона потребує на будь-яке запитання однозначної відповіді й оцінки: істина чи брехня, так чи ні. Звідси – особливість підліткового свідомості – максималізм. Разом із тим, вдосконалення та розвиток когнітивних здібностей приводять підлітків до самоаналізу і самокритики, внаслідок чого розвивається нова форма егоцентризму, яка має два прояви:

- феномен уявлюваної аудиторії (припущення, що люди постійно спостерігають і оцінюють тебе). Результатом цього феномену є поведінка підлітка "як на сцені";

- наявність персонального міф (переконаність у власній винятковості, унікальності особистих переживань, невразливості).

Максималізм, який властивий підлітку, не дає можливості для переосмислення і реконструювання власного досвіду. При цьому підлітки породжують наративи зі своїм власним сюжетом, описуючи емоційно-значущі життєві події. Дитина розкриває власні проблеми, але, зазвичай, це проблеми у взаєминах із ровесниками і дорослими. Занурюючись в емоційні переживання подій, вона не в змозі розширити межі сприйняття певної події. Крім того, залежно від ситуації і тієї аудиторії, для якої призначена така історія, наративи відрізняються як подіями, так і емоційною оцінкою життєвих подій. Таким чином, наративи підлітків відрізняються зв'язністю, але не завжди їх можна охарактеризувати як цілісний і несуперечливий текст. Виходячи з цього, ми припускаємо, що усвідомлення досвіду в підлітковому віці значною мірою залежить від реферетного оточення, передусім "уявлюваної аудиторії", для якої підліток малює той образ, і з тим життєвим досвідом, який буде прийнятий цією аудиторією.

Ми вже говорили про те, що у історіях підлітків немає цілісності, отже, немає цілісності й у сприйнятті власного досвіду. Можливо, це зумовлено і особливостями підліткових реакцій на соціум: емансипацією, групуванням, імітацією. Тобто, з одного боку, підліток усвідомлює себе, як відмінного від батьківських образів суб'єкта, що є продуктом свого минулого й майбутнього і здатного до самостійного вибору, з іншого – авторитет особи, визнаний апіорі, становить ту пере-

думову, на основі якої буде зроблений висновок не лише про особистісні особливості підлітка, а й проінтерпретовані події його життя.

Наратив підлітків насичений оціночними характеристиками, як особистісними, так і характеристиками інших героїв. В описі з'являються елементи відображення унікальності власної історії ("життя мені дано для того, щоб я чогось навчився"), але при цьому історія життя не пов'язана з соціокультурними контекстом, усвідомлюється і відображається лише той досвід, який емоційно важливий і значущий (перше кохання, зрадливість друзів, непорозуміння з батьками, неприйняття однолітками, втрати, які пережила дитина, інтереси, які приймаються і підтримуються серед однолітків, особисті якості, якими часто підліток хизується тощо).

Таким чином, у наративах підлітків ми виокремили наступні характеристики особистісного досвіду.

Діалогічність

– чутливість до соціокультурних і ситуаційних впливів невеликої референтної групи;

– відсутність у текстах різних смислових позицій, наявність відображення різних ролей та образів.

Самототожність

– виділення в текстах-наративах життєвих пріоритетів, проте майбутнє є примарним і віддаленим і зображується виключно успішним, теперішнє та майбутнє практично не пов'язані;

– вибудовування власної "Я-концепції" базується здебільшого на особистих історіях і історіях значущих людей.

Відкритість

– "дозована" відкритість соціуму;

– осмислення досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а переважно на описі особистісних характеристик.

Несуперечливість

– максималізм підлітка не дає можливості переосмислення і реконструювання власного досвіду;

– усвідомлення досвіду великою мірою залежить від референтного оточення, для якого підліток малює той образ, і з тим життєвим досвідом, який буде прийнятий і схвалений групою.

Самоцінність

– з'являються елементи відображення унікальності власної історії, однак при цьому історія життя не пов'язана з соціокультурними контекстом, усвідомлюється і відображається лише той досвід, який емоційно важливий і значущий.

Для подальшої діагностики прояву характеристик особистісного досвіду в наративах досліджуваних підліткового віку нам вдалося

доцільним підсумувати результати дослідження і подати їх у вигляді таблиць.

Крім того, це дасть нам змогу визначити напрями роботи з підлітком, спрямовані на розвиток нарративізації свідомості (див. табл. 1-4).

Основними напрямками роботи психолога, що спрямована на усвідомлення підлітком власного досвіду, на наш погляд, є:

- розвиток здатності до інтерпретації, розуміння можливості множинності інтерпретацій;
- розвиток вміння аналізувати часову перспективу та ретроспективу;
- усвідомлення відповідальності за своє життя, авторство у власній історії життя;
- розвиток елементів самоаналізу.

Таблиця 1

Діалогічність

Характеристики смислового простору особистості	Новоутворення віку	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
Подієва насиченість особистісного простору, що визначається кількістю подій, інтегрованих, осмислених людиною і відображених в її картині світу	Криза внутрішньої позиції, феномен «індивідуалізації»	Герої тексту: автор, члени сім'ї, друзі, значущий дорослий, люди, яких дитина не сприймає. Наявність опису взаємодії між ними. Розкриття ставлення автора до героїв наративу. Відсутність різних смислових позицій	Певна чутливість до ситуаційних і соціальних впливів, які обмежені невеликою референтною групою. Обмеженість розуміння і інтерпретації особистого досвіду. Наявність у текстах подієвої насиченості. Відображення емоційно-забарвленої події

Таблиця 2

Самототожність

Характеристики смислового простору особистості	Новоутворення віку	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
Широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору	Розвиток самосвідомості, здатність до рефлексивного мислення і абстрагування, наявність власної системи цінностей, мотивів, смислів	Вираження авторської позиції, відстоювання власних поглядів та інтересів. «Я-концепція» будується переважно на особистих і частково сімейних історіях	Виокремлення цілей, які підліток прагне досягнути в майбутньому, виокремлення життєвих пріоритетів. Відсутність перспективи і ретроспективи особистісного простору

Таблиця 3

Відкритість

Характеристики смыслового простору особистості	Новоутворення віку	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
Відкритість інформаційному потоку з боку соціуму	Почуття дорослості	Наративи не завершені, закінчуються посиланнями на соціальні мережі	«Дозована відкритість» соціуму. Приймається лише інформація від референтної групи та значущого дорослого

Таблиця 4

Несуперечливість

Характеристики смыслового простору особистості	Новоутворення віку	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
Цілісність і структурованість особистого простору, наступність минулого, теперішнього і майбутнього	Критичність мислення, максималізм	Наративи відрізняються з'язністю, але не завжди характеризуються як цілісний текст	Породження наративу з власним сюжетом, однак максималізм не дає можливості переосмислення і реконструювання особистісного досвіду. Опис емоційно значущих подій не дає можливості підлітку розширити межі сприйняття даних подій

Таблиця 5

Самоцінність

Характеристики смыслового простору особистості	Новоутворення віку	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
Ступінь реалістичності особистого простору, відсутність захисних форм інтерпретації	Інтенсивне формування самооцінки, здатності до аналізу та самоаналізу	Насиченість тексту оціночними характеристиками. Поява елементів відображення унікальності власного життя. Історія не пов'язана з соціокультурним контекстом і не вирізняється цілісністю	Наявність захисних форм інтерпретації, породження різних наративних текстів залежно від аудиторії. Спроба розкрити вплив особистісних якостей на життєві події +

Найбільш вдалим інструментом роботи у даному випадку ми вважаємо притчу, оскільки вона створює нейтральний простір, і обговорення відображених у розповіді подій іде у цьому просторі, яке безпосередньо не торкається внутрішніх проблем і переживань особистості. Завдяки цьому збільшується чутливість до ситуаційних і соціальних впливів, оскільки у підлітка не виникає бажання захищатися від цих впливів.

Крім того, у притчах відбиті соціальні, культурні і сімейні традиції, а також індивідуальні традиції як наслідок життєвого досвіду. У цьому сенсі притчі спрямовують думки за межі індивідуальної життєвої історії, надаючи, таким чином, можливість збагатити модель світу, усвідомити власні обмеження.

Проаналізувавши особливості усвідомлення підлітками життєвих подій, нам видається доцільним спрямувати розвивальну роботу не лише на розвиток вміння аналізувати часову перспективу, але й на вміння проаналізувати шляхи досягнення майбутніх цілей, які в підлітковому віці досить нестабільні. В даному випадку ми використовуємо авторську методику "Коло життя", що застосовувалася в роботі з підлітками у три етапи. На першому етапі дитині пропонувалося заповнити коло, поділене на вісім октантів, тими сферами життя, які є для неї особливо значущими. На другому – у відсотках оцінити ступінь задоволення даною сферою у своєму житті. Третій етап був спрямований саме на вміння аналізувати і планувати, оскільки потрібно було розписати, які дії, вчинки дитини допоможуть досягнути максимального задоволення даною сферою її життя. Таким чином, дана методика була спрямована не лише на вміння аналізувати часову перспективу, але й на усвідомлення відповідальності за те, що відбувається у житті підлітка.

Таким чином, ми розкрили особливості усвідомлення власного досвіду підлітками і обумовленість даного процесу віковими особливостями дитини підліткового віку. Однак, описані напрями розвивальної роботи, що спрямовані на розвиток характеристик особистісного досвіду, на наш погляд, потребують подальшої розробки і апробації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості / О.Ф. Бондаренко. – Х. : Фоліо, 1996. – 238 с.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники / И.В. Вачков. – М. : Ось-89, 1999. – 176 с.
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 424 с.

4. Немировский О.В. Личностный рост в терапевтической группе / О.В. Немировский. – М. : Смысл, 1999.

5. Пезешкян Н. Торговец и попугай. Восточные истории и психотерапия ; пер. с нем. / [общ. ред. А.В. Брушлинского и А.З. Шапиро ; предисл. А.В. Брушлинского ; коммент. А.З. Шапиро]. – М. : Прогресс, 1992. – 240 с.

6. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия / К. Роджерс. – К. : Рефл-бук, Ваклер, 1997. – 318 с.

7. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 285 с.

УДК 159.922

ПРОФІЛАКТИЧНО-КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З УЧИТЕЛЯМИ ЩОДО ГУМАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ

Широкоградюк Л.А.

У статті порушується проблема засилля лихослів'я у мовленні наших сучасників, особливо підростаючого покоління. Робиться акцент на тому, що робота з подолання цієї вади морального розвитку у школярів можлива у результаті реалізації комплексного підходу із залученням до роботи найближчого соціального оточення, а саме – вчителів і батьків. Пропонується опис профілактично-корекційної роботи з учителями щодо гуманізації взаємостосунків з учнями.

Ключові слова: лихослів'я, учні, вчителі, профілактично-корекційна робота.

In this article is raised the problem of ribaldry dominance in broadcasting our contemporaries, especially the younger generation. Emphases that work to overcome this defect of moral evolution in pupils is available as a result of an integrated approach with involving to work close social environment – namely, teachers and parents. I offer a description of preventive and corrective work with teachers in humanizing relationships with pupils.

Keywords: ribaldry, students, teachers, preventive and corrective work.

Постановка проблеми. Підвищення культури мовлення підростаючого покоління завжди було актуальним. Та у зв'язку з втратою колишніх критеріїв у моралі і культурі й невідпрацьованістю нових ця проблема набуває сьогодні дещо іншого – гострішого звучання. Нині мова йде вже, на жаль, не стільки про підвищення культури мовлення